

ЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ У РОЗВИТКУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

THE VALUE PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT IN THE DEVELOPMENT OF COMPETITIVENESS OF FUTURE SPECIALISTS OF PHYSICAL CULTURE AND SPORT

Соціально-економічні перетворення в сучасному суспільстві спричинили за собою зміни й у сфері вищої фізкультурної освіти і визначили нові вимоги до фахівців у галузі фізичної культури і спорту. Виходячи з цього, авторами розглянуті загальні теоретичні, методологічні та методико-технологічні питання підготовки конкурентоспроможних фахівців із фізичної культури і спорту в закладах вищої освіти України; результати проведеного педагогічного експерименту підтверджують ефективність застосування психолого-педагогічного супроводу в підготовці сучасного конкурентоспроможного фахівця з фізичної культури і спорту.

Ключові слова: конкурентоспроможність, фахівець із фізичної культури і спорту, психолого-педагогічний супровід, професійна діяльність, навчальний процес.

Ключевые слова: конкурентоспособность, специалист по физической культуре и спорту, психолого-педагогическое сопровождение, профессиональная деятельность, учебный процесс.

Social transformations in society caused to the changes in the higher physical education and presented some challenges to the expert in the field of physical culture and sports. Today a few new trends in the development of physical culture and sports, due to changes in the social composition of the population. These trends are contribute to the expansion of the scope and variability of sports services and the impact on demand specialists in physical culture and sports, the specificity and quality of training. Based on the analysis of special scientific and methodical literature, the authors were able to determine the theoretical, methodological and methodical and technological features of the training of high level specialists in physical culture and sports in the conditions of a higher educational institution; identify the importance of psycho-pedagogical support of the competitiveness of the development process of the future expert in physical training and sports; install components of psycho-pedagogical support. Psycho-educational support consists of information-methodological and organizational support of the educational process and not educational activity of students. The experimental data support the efficacy of psychological and pedagogical support. **Key words:** competitiveness, expert in physical training and sports, psycho-pedagogical accompaniment, professional activity, educational process.

УДК [378.091.212: 796-057.21]: 316.476

Суханова Г.П.,
старший викладач кафедри теорії
і методики фізичного виховання
і спортивних дисциплін
Мелітопольського державного
педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

Ушаков В.С.,
старший викладач кафедри теорії
і методики фізичного виховання
і спортивних дисциплін
Мелітопольського державного
педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

Социально-экономические преобразования в современном обществе повлекли за собой изменения и в сфере высшего физкультурного образования и определили новые требования к специалистам в области физической культуры и спорта. Исходя из этого, авторами рассмотрены общие теоретические, методологические и методико-технологические вопросы подготовки конкурентоспособных специалистов по физической культуре и спорту в учреждениях высшего образования Украины; результаты проведенного педагогического эксперимента подтверждают эффективность применения психолого-педагогического сопровождения в подготовке современного конкурентоспособного специалиста по физической культуре и спорту.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Нові соціально-економічні умови суспільного життя, реформування системи освіти зумовлюють доцільність оцінки якості професійної підготовки за показниками конкурентоспроможності молодих фахівців – випускників вишів. Досі немає однозначного уявлення про структуру та зміст конкурентоспроможності фахівців – як загалом, так і щодо представників різних професій. В останні роки здійснено безліч контекстних філософських, соціологічних, педагогічних і психологічних досліджень, у яких переважно висвітлюються приватні питання, прямо або побічно пов'язані з конкурентоспроможністю особистості. Відсутнє також цілісне уявлення про внутрішні детермінанти конкурентоспроможності, про зв'язок різноманітних особистісних якостей і ринкових вимог до фахівця. Усвідомлення важливості цього факту визначило актуальність нашого дослідження, яка полягає в пошуку концептуального обґрунтування проблеми

формування конкурентоспроможності студентів-випускників вишу для їх подальшої професійної діяльності в умовах реформування сфери фізичної культури і спорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Нині одним із завдань вищої школи є завдання підготовки компетентного, конкурентоспроможного фахівця. Для вирішення цього завдання переосмислюється сутність освіти, здійснюється перехід на багаторівневу систему підготовки фахівця, вводяться нові спеціальності та спеціалізації. Зокрема, розробляються базові й узагальнені моделі особистості і діяльності конкурентоспроможного фахівця (Н.В. Борисова, 1996; Д.В. Чернілевський, 1998; О.К. Філатов, 1998), визначаються способи оцінки якості підготовки та вдосконалення процесу управління фахівця нового типу (Е.В. Кузьменко, 1999; О.І. Полькіна, 1999; С.Н. Широков, 2000).

Питання підготовки майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту, з погляду сучасних умов

функціонування сфери фізичної культури і спорту, були розглянуті в роботах А.Г. Барабанова (1996), М.Т. Данилко (2000), В.І. Жолдак (1998), В.М. Зуєва (1998), Е.П. Каргаполова (1992), О.В. Котової (2014), В.В. Кузіна (1995), А.А. Проценко (2017), Г.А. Шашкина (1998) та ін.

У роботах М.Т. Данилко [2], Л.А. Завацької [4; 5], Т.В. Колгуріної [10], Є.А. Мітіна [13], І.С. Осипової [14], О.О. Солтика [17], Н.І. Степанченко [19], С.А. Хазової [21] відображена стадія переходу студентів-випускників до роботи фахівців. Як відзначають фахівці ця стадія надзвичайно важлива, оскільки студенти здійснюють її самостійно і для цього потрібна відповідна підготовка, яка і відображається в їх конкурентоспроможності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній науково-педагогічній літературі не приділяється увага вивченню психолого-педагогічного супроводу у розвитку конкурентоспроможності майбутніх фахівців із фізичної культури і спорту.

Мета статті – обґрунтувати доцільність застосування психолого-педагогічного супроводу для розвитку конкурентоспроможності майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту на сучасному ринку праці.

Виклад основного матеріалу. На думку фахівців [4; 5; 12; 14] конкурентоспроможність – це інтегративна якість, що об'єднує інтелектуально-когнітивні, ціннісно-орієнтаційні та діяльнісно-поведінкові властивості особистості та забезпечує фахівцеві вищу рейтингову позицію на відповідному ринку праці, стійко високий попит на його професійні послуги. Структурними компонентами конкурентоспроможності є: компетентність особистості, акмеологічна спрямованість особистості і конкурентовизначаючі особистісні якості [11, с. 33; 13, с. 53].

Рівень конкурентоспроможності залежить від ступеня відповідності фахівця вимогам професійної діяльності, роботодавців, ринку праці та соціально-економічних умов загалом. Якості, що забезпечують цю здатність, дозволяють фахівцеві претендувати на певну посаду, брати участь і перемогти в конкурентній боротьбі та надалі забезпечують стабільну затребуваність цього фахівця на ринку праці [11, с. 33–38].

У сучасних умовах метою професійної освіти у сфері фізичної культури й спорту є підготовка конкурентоспроможних фахівців, здатних значно підвищити дієвість фізичної культури в суспільстві [3; 6, с. 19].

У процесі дослідження, присвяченого виявленню освітніх умов підготовки конкурентоспроможних фахівців із фізичної культури і спорту, були виявлені ряд суб'єктивних і об'єктивних проблем, що визначають вимоги до організації конкуренторозвиваючого процесу у виші. До числа проблем, що впливають, входять:

По-перше. Відомо, що найбільша ефективність діяльності досягається тоді, коли суб'єкт виконує роботу, цікаву йому особисто. Саме інтерес є одним із головних механізмів активності людини, з професійними інтересами пов'язані найбільш сильні спонукальні мотиви діяльності та її вдосконалення. Важливо відзначити, що очікування від майбутньої праці, пов'язані з можливістю реалізувати власні інтереси, повинні відповідати змісту професійної діяльності. Крім того, кожна професія пред'являє цілком певні вимоги до особистості суб'єкта праці. Відповідність цим вимогам також є чинником ефективності професійної діяльності й, у свою чергу, сприяє підвищенню інтересу до неї [20, с. 157–160].

Отже, вибираючи спеціальність, необхідно орієнтуватися на власні інтереси, що базуються на адекватному уявленні про сутність майбутньої професійної діяльності, та враховувати особливості власної особистості, ступінь своєї відповідності професії.

Однак сьогодні, вибираючи професію, переважна більшість молодих людей не має адекватних уявлень про сутність майбутньої праці та, тим паче, про ті особистісні якості, які для його ефективності потрібні. Здійснюючи професійний вибір, більшість абітурієнтів орієнтуються або на рейтинг професій, їх престижність, або на зовнішні атрибути професії, її видимий зміст. Другий варіант особливо типовий для майбутніх фахівців із фізичної культури і спорту, оскільки вони всі вчилися в загальноосвітніх і спортивних школах і знайомі із процесуальними характеристиками праці вчителя й тренера. Ці характеристики можуть бути цілком привабливими для людини, але, по-перше, ними не вичерпується зміст діяльності, по-друге, вони не завжди однозначно свідчать про ті якості, які необхідні для продуктивної праці. Унаслідок неінформованості майбутніх студентів про сутність професії й особливості майбутньої професійної діяльності приводить до того, що зроблений вибір вступає в протиріччя з особистими інтересами, цілями, цінностями, або не цілком їм відповідає. Надалі це приводить до зниження якості і професійної освіти, і професійної діяльності [15, с. 18–25].

По-друге. Професійна діяльність фахівців із фізичної культури і спорту поліпредметна і включає види діяльності, а також функції, що різняться за цілями, засобами, діями, операціями. Оволодіння всіма видами діяльності забезпечує поліпрофесіоналізм фахівців – найважливішу сучасну умову конкурентоспроможності. Зокрема, одержання диплома за спеціальністю 014.11 Середня освіта (Фізична культура) надає право випускникам працювати і вчителем фізичної культури, і тренером з виду спорту, і інструктором або організатором дозвілля населення засобами фізичної

рекреації, а також займатися управлінською діяльністю в сфері фізичної культури і спорту. Перераховані види діяльності, найчастіше (відповідно до конкретних посадових обов'язків, професійних функцій і т. ін.), пред'являють несумісні або мало сумісні вимоги до особистісних якостей, установок, професійних цілей і ціннісним орієнтаціям працівників [16, с. 141–152].

Наприклад, управлінська діяльність у сучасних соціально-економічних реаліях актуалізує підприємницькі здатності, «ринкові орієнтації» фахівців, які слабко корелюють із гуманістичною спрямованістю – найважливішою якістю педагога. Принаймні, подолати протиріччя між зазначеними вимогами до фахівця може тільки досвідчений професіонал і соціально зріла особистість. Більше того, навіть види діяльності, що лежать «в одній площині» – педагогічна діяльність учителя фізичної культури і тренера з виду спорту, мають ряд особливостей, які не дозволяють думати, що та сама людина здатна виконувати їх рівною мірою ефективно [1, с. 39–43].

Таким чином, майбутньому фахівцеві з фізичної культури і спорту необхідно розуміти, у якій сфері він найбільшою мірою може розраховувати на професійний успіх, а для якого виду діяльності йому необхідна поглиблена (додаткова) підготовка. Професійна підготовка повинна здійснюватися в напрямку найбільш доцільних для конкретних студентів видів діяльності [8].

По-третє. Конкурентоспроможність є економічною категорією і визначається відповідністю фахівця вимогам і професійної діяльності, і ринку праці. Вимоги ринку праці зумовлюють специфічні економічні критерії конкурентоспроможності фахівців, які проявляються не тільки як якість професійної праці, але і як особливості спілкування, взаємодії з потенційними або реальними роботодавцями, з колегами, зі споживачами, як орієнтація в соціально-економічних реаліях і адекватна реакція на них [12].

Сьогодні цільові настанови професійної освіти орієнтовані на вимоги професії, а економічні критерії конкурентоспроможності залишаються за рамками освітнього процесу.

Науковці виділяють кілька необхідних напрямів в організації конкуренторозвиваючого освітнього процесу у виші [5; 10; 13; 14]:

- визначення для студентів найбільш доцільних видів професійної діяльності в рамках професії;
- оптимізацію змісту професійної мотивації й особистісних якостей студентів, що передбачає діагностику і корекцію мотиваційної сфери студентів, а також діагностику й розвиток у них необхідних особистісних якостей;
- підготовку майбутніх фахівців до взаємодії на ринку праці відповідно до економічних критеріїв конкурентоспроможності.

Вищесказані напрямки діяльності виходять за рамки традиційного освітнього процесу. Але, у силу своєї актуальної значимості, повинні бути під пильною увагою педагогів, що займаються підготовкою фахівців із фізичної культури і спорту. Це може бути організовано в рамках діяльності з психолого-педагогічного супроводу розвитку конкурентоспроможності студентів.

Суть психолого-педагогічного супроводу полягає у тому, щоб не відсторонювати особистість від труднощів, зокрема труднощів вибору, не вирішувати проблеми за неї, а створювати умови для здійснення усвідомленого, відповідального й самостійного вибору. Це безперервний процес створення для студентів пролонгованих конкуренторозвиваючих можливостей у сукупності навчальних, виховних, практичних заходів, безпосереднього й опосередкованого психолого-педагогічного впливу. Під заходами розуміються всі доцільні форми психологічної й педагогічної роботи [3; 18, с. 336].

Психолого-педагогічний супровід процесу розвитку конкурентоспроможності майбутніх фахівців із фізичної культури і спорту полягає в інформаційно-методичному й організаційному забезпеченні навчально-виховного процесу й позанавчальній діяльності студентів. Він включає [7, с. 49; 9, с. 164; 12]:

- здійснення діагностики мотивації й особистісних якостей студентів;
- розробку рекомендацій для студентів щодо розвитку / саморозвитку конкурентоспроможності (у вигляді індивідуальних освітніх маршрутів, засобів і методів самовиховання);
- розробку рекомендацій для педагогів щодо індивідуалізації освітнього процесу (щодо індивідуально-диференційованого вибору змісту, засобів і методів розвитку конкурентоспроможності студентів);
- проведення консультацій і тренінгів (індивідуально-диференційовані консультації і тренінги розвитку, саморозвитку й самооцінки конкурентоспроможності).

Ефективність конкуренторозвиваючого освітнього процесу зумовлюється взаємозв'язком навчально-виховного процесу й психолого-педагогічного супроводу студентів і педагогів. Доцільне дотримання наступної послідовності етапів [4; 5; 12; 21]:

- просвітницький, спрямований на ознайомлення студентів із сутністю й видами їх майбутньої професійної діяльності, з вимогами суспільства і професії до особистості фахівця з фізичної культури й спорту;
- орієнтаційний, на якому індивідуальні дані студентів (інтереси, професійні мотиви й цілі, здатності) усвідомлюються студентами й зіставляються з вимогами професійної фізкультурно-

спортивної діяльності, визначаються вектори професійного розвитку й конструюються індивідуальні освітні маршрути;

– розвиваючий, спрямований на вдосконалювання конкретних якостей – детермінантів конкурентоспроможності майбутніх фахівців із фізичної культури і спорту, що підрозділяється на підетапи відповідно до стадій розвитку структурних компонентів конкурентоспроможності;

– контрольний аналіз, що включає діагностику і підсумкові результати конкуренторозвиваючого освітнього процесу.

Просвітницький та орієнтаційний етапи є підготовчими для переходу на розвиваючий етап. Протягом конкуренторозвиваючої освітньої діяльності повинна здійснюватися діагностика вихідних даних, проміжних і підсумкових результатів [14, с. 103].

В ідеалі організація психолого-педагогічного супроводу розвитку конкурентоспроможності студентів припускає створення спеціальної структури (можливо, центру або відділу психолого-педагогічного супроводу), працівниками якої стануть педагоги, психологи й практики. У рамках експериментальної роботи така діяльність була організована силами викладачів кафедри теорії та методики фізичного виховання і спортивних дисциплін і кафедри загальної психології, кураторів академічних груп спеціальності «Фізична культура» Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, із запрошенням співробітників фізкультурно-спортивних організацій м. Мелітополь.

Результати педагогічного експерименту, крім іншого, свідчать про таке. Організація психолого-педагогічного супроводу студентів дозволяє вирішити названі на початку статті проблеми, що, у свою чергу, позитивно позначається на рівні конкурентоспроможності випускників.

Зокрема, ті студенти, які вибрали як пріоритетні для освоєння найбільш придатні їм види професійної фізкультурно-спортивної діяльності, за період експерименту досягли більш високого рівня розвитку конкурентоспроможності. Вони склали 87,1% від загальної кількості студентів із високим рівнем конкурентоспроможності й 68,3% – від загальної кількості студентів із рівнем конкурентоспроможності вище за середній ($P < 0,05$).

В учасників експериментальної групи (ЕГ), що характеризуються гармонічною відповідністю професійної мотивації й особистісних якостей, були зафіксовані більш високий рівень конкурентоспроможності порівняно не тільки з контрольною групою (КГ), але й з іншими студентами ЕГ (53,1% від кількості студентів з високим рівнем конкурентоспроможності, 35,9% – з рівнем вище за середній). Студенти ЕГ, які пройшли підготовку із взаємодії на ринку праці відповідно до економічних критеріїв

конкурентоспроможності, продемонстрували здатність до більш конструктивних взаємин із керівниками, колегами і споживачами; таким випускникам вдалося більш ефективно здійснити працевлаштування. Були зафіксовані істотні відмінності між студентами ЕГ і КГ з погляду їх поведінки на ринку праці (у ситуації працевлаштування) і в реальній професійній діяльності. Так, до закінчення вишу 63,7% студентів ЕГ мали досвід постійної або тимчасової роботи зі спеціальності, що відповідає основному або альтернативному вибору виду професійної фізкультурно-спортивної діяльності. Роботу вони знаходили, переважно, або шляхом самостійного пошуку, або завдяки високій оцінці їх діяльності під час виробничих (педагогічних) практик. Опитування цих студентів показало, що більшість із них керівники відповідних організацій готові залишити (або знову прийняти) на роботу після завершення навчання. З тих, які залишилися (36,3% студентів не мають до закінчення вишу професійного стажу), дві третини (71,2%) відзначили, що збираються працювати за спеціальністю, причому багато також мали пропозиції про роботу – переважно, за місцем проживання. У КГ сполучали роботу з навчанням 45,7% студентів, причому більше половини з них працювали не за фахом. Більше половини представників КГ (52,1%) відзначили, що не мають бажання працювати за спеціальністю.

Висновки. На основі результатів проведеного дослідження та їх аналізу можна зробити ряд науково-практичних рекомендацій, що дозволяють ефективно здійснити процес розвитку конкурентоспроможності майбутніх фахівців із фізичної культури і спорту.

1. Розвиток конкурентоспроможності майбутніх фахівців із фізичної культури і спорту доцільно починати в системі загальної середньої освіти в рамках профорієнтаційної роботи. У цей період можлива повноцінна професійна освіта потенційних абітурієнтів і визначення їх відповідності вимогам професійної фізкультурно-спортивної діяльності.

2. Через складність повноцінного освоєння майбутніми фахівцями з фізичної культури і спорту всіх видів професійної фізкультурно-спортивної діяльності (педагогічної, науково-педагогічної, управлінської, рекреаційної), забезпечувати пріоритетне освоєння найбільш взаємозалежних із них.

3. У супроводі орієнтаційної діяльності студентів на вибір пріоритетних видів професійної фізкультурно-спортивної діяльності слід прагнути до гармонізації інтересів і здатностей учнів.

4. Розробляючи індивідуальні освітні маршрути студентів, слід орієнтуватися на обрані ними пріоритетні види професійної фізкультурно-спортивної діяльності і враховувати всі детермінанти конкурентоспроможності.

5. У процесі професійної підготовки сприяти розвитку в студентів прагнення сполучати навчання у виші з роботою зі спеціальності, за можливості, допомагати з працевлаштуванням. Це забезпечить майбутнім фахівцям нагромадження професійного досвіду ще в період професійної підготовки, суттєво підвищуючи тим самим конкурентоспроможність випускників вишів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Абдураман А.Ш., Купреєнко М.В., Непша О.В. Сутність професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури. *Актуальные научные исследования в современном мире*. Переяслав-Хмельницький, 2019. Вып. 1 (45). Ч. 4. С. 39–43.
2. Данилко М.Т. Формування готовності до професійної діяльності майбутніх учителів фізичної культури : дис. ... канд. наук з фізичного виховання та спорту : 24.00.02. Луцьк, 2000. 190 с.
3. Психологічні аспекти професійної підготовки конкурентоздатних фахівців : монографія / Г.С. Дегтярьова та ін. Київ, 2012. 170 с.
4. Завацька Л.А., Сотник Ж.Г. Професійна компетентність як критерій конкурентоспроможності фахівців в галузі фізичної культури і спорту. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ. Болонський процес в Україні та Європі: досвід, проблеми, перспективи* : збірник наукових праць. Вып. VIII. Рівне, 2008. С. 78–85.
5. Завацька Л.А., Сотник Ж.Г., Ільків О.С. Формування конкурентоспроможності фахівців галузі фізичної культури і спорту у вищих навчальних закладах недержавної форми власності. *Проблеми фізичного виховання і спорту*. 2011. № 2. С. 39–44.
6. Іваненко В.В., Купреєнко М.В., Непша О.В. Педагогічні умови формування професійної спрямованості майбутніх фахівців з фізичної культури. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, 29–30 березня 2018 р.* Ченстохова – Ужгород – Дрогобич : Посвіт, 2018. С. 19–21.
7. Інформаційні технології в системі «фізична культура-спорт» / Є.О. Карабанов та ін. *Науково-методичні основи використання інформаційних технологій в галузі фізичної культури та спорту* : збірник наукових праць. Харків : ХДАФК, 2018. Вип. 2. С. 49–53.
8. Карченкова М.В. Педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до професійної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Переяслав-Хмельницький, 2006. 228 с.
9. Котова О.В., Непша О.В. Структурні компоненти підготовки майбутніх вчителів фізичної культури у вищих навчальних закладах. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Херсон : ХДУ. 2014. Вип. 81. Т 1. С. 164–168.
10. Колгурина Т.В. Формирование конкурентоспособности студентов-выпускников вуза физической культуры : дис. ... канд. пед. наук. Санкт-Петербург, 2003. 173 с.
11. Лісогор Л. Оптимізація професійно-кваліфікаційних параметрів як умова підвищення конкурентоспроможності робочої сили в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2010. № 3. С. 33–38.
12. Лисецька О.Я., Запороженко Н.В. Конкурентоспроможність майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту на ринку праці України. *Парадигма познання*. 2018. № 2 (28). URL: <https://naukajournal.org/index.php/Paradigm/article/view/1516/1599>.
13. Митин Е.А. Компонентная модель формирования конкурентоспособности будущего специалиста сферы физической культуры. *Научно-теоретический журнал «Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта»*. 2009. № 2 (48). С. 51–55.
14. Осипова И.С. Формирование конкурентоспособности педагогов физической культуры. *Вестник ШГПУ*. 2016. № 3 (31). С. 103–107.
15. Проценко А.А. Функциональное содержание профессиональной деятельности учителя физической культуры. *Вестник адукацыі (Вестник образования)*. Минск, 2017. № 10 (октябрь). С. 18–25.
16. Солоненко А. Виховання праксеологічної культури студентів педагогічного університету (спеціальність «Фізична культура») у процесі професійної підготовки. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2014. № 6. С. 141–152.
17. Солтик О.О. Формування концептуальної моделі професійної діяльності викладача фізичного виховання вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. наук із фізичного виховання і спорту : 24.00.02. Київ, 2003. 21 с.
18. Старинська Н. Система психолого-педагогічного супроводу оптимізації самоактуалізації майбутніх психологів у процесі професійної підготовки. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2013. № 3. С. 336.
19. Степанченко Н.І. Особливості професійно-педагогічної мотивації майбутнього спортивного педагога. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві* : збірник наукових праць. Луцьк : ЛНУ імені Лесі Українки. 2012. № 3 (19). С. 101–105.
20. Ушаков В.С., Проценко А.А. Професійна підготовка майбутніх вчителів фізичного виховання у вищих навчальних закладах. *Фізичне виховання та спорт у контексті державної програми розвитку фізичної культури в Україні: досвід, проблеми, перспективи*. Житомир : ЖДУ імені Івана Франка. 2014. С. 157–160.
21. Хазова С.А. Развитие конкурентоспособности специалистов по физической культуре и спорту в процессе профессиональной подготовки : монография. Майкоп, 2011. 371 с.